

به نام خداوند جان و خرد

جغرافیای
نبردهای روم و ایران

انتشارات آریارمنا

کتابخانه ملی و اسناد ایران

انتشارات آریارمنا

جغرافیای نبردهای روم و ایران

| نوشته کاتاژینا ماکسیمووک | ترجمه سمانه فرخی عیسوند |

| با همکاری گروه پژوهشی باستان کاوی تیسافرن |

| چاپ و صحافی: مهرگان |

| نوبت چاپ: نخست، ۱۳۹۷ | شمارگان: ۵۰۰ نسخه |

| بها: ۳۰۰۰ تومان |

| تصویر جلد: نقش برجسته پیروزی شاپور بر والرین |

| تارنما: www.aryaramna.ir |

| نام نگار: info@aryaramna.ir, aryaramna@hotmail.com |

| نشانی: تهران، صندوق پستی: ۵۶۹-۱۴۵۱۵ |

| تلفن: ۰۲۱۴۴۸۴۶۰۲۶ همراه: ۰۹۳۹۵۹۶۹۴۶۶ |

| همه حقوق این اثر برای انتشارات آریارمنا محفوظ است. |

| تکثیر، انتشار، چاپ و بازنگری این اثر یا بخشی از آن به هر شیوه همچون رونوشت، انتشار الکترونیکی، ضبط و ذخیره روی سر دی و چیزهایی از این دست بدون موافقت کتبی و قبلی انتشارات آریارمنا ممنوع است. متخلفان بر دایه قانون «حمایت از حقوق مؤلفان، مصنفان و هنرمندان ایران» تعقیب و مجازات خواهند گرفت. |

سرشناسه	ماکسیمووک، کاتاژینا Katarzyna Maksymowicz
عنوان و نام پدیدآور	جغرافیای نبردهای روم و ایران / نوشته کاتاژینا ماکسیمووک؛ ترجمه سمانه فرخی عیسوند.
مشخصات نشر	تهران: آریارمنا، ۱۳۹۷.
مشخصات ظاهری	۲۲۸ ص: مصور، جدول: ۵/۱۴ × ۵/۲۱ س.م.
فروست	ایران‌شهر: ۳.
شابک	978-600-97080-5-5
وضعیت فهرست نویسی	فیا
یادداشت	عنوان اصلی: Geographical Roman-Iranian wars military operations of Rome and Sassanian Iran, c2015.
یادداشت	ترجمه دیگری از کتاب حاضر قبلاً تحت عنوان "جغرافیای جنگ‌های ایران و روم: عملیات‌های نظامی ایران و روم در دوره ساسانی" با ترجمه پرویز حسین‌طلائی توسط امیرکبیر فیا دریافت کرده است.
یادداشت	کتابنامه
عنوان دیگر	جغرافیای جنگ‌های ایران و روم: عملیات‌های نظامی ایران و روم در دوره ساسانی
موضوع	ایران -- تاریخ -- ساسانیان، ۲۲۶ - ۶۵۱ م. -- جنگ‌های روم
موضوع	Iran -- History -- Sassanids, 226 - 651 -- War with Romans:
شناسه افزوده	فرخی عیسوند، سمانه، ۱۳۷۰، مترجم
رده‌بندی کنگره	۱۳۹۷ ج ۷ / ۴۱۳ / ۴ DSR
رده‌بندی دیوئی	۹۵۵/۰۲
شماره کتاب‌شناسی ملی	۵۴۰۸۸۹۲

فهرست

۱۳	پیشگفتار
۱۳	دبیاچه
۱۵	طرح تاریخی
۲۳	اصول طراحی نقشه
۵۵	نقشه‌ها
۵۵	۱-۲ عملیات نظامی، مسیرهای لشکرکشی، محدودهای نبرد (۲۲۹-۶۲۸)
۵۵	نقشه ۱-۱ عملیات نظامی در ۲۲۹-۲۴۰
۵۹	نقشه ۲-۱ عملیات نظامی گردیان سوم در ۲۴۲-۲۴۴
۶۳	نقشه ۳-۱ عملیات نظامی شاپور یکم در سال‌های ۲۵۳-۲۵۶
	نقشه ۳-۱ الف فعالیت‌های هرمزد اردشیر در ارمنستان صغیر در سال ۲۵۳ میلادی
۶۹	(براساس کتیبه کعبه زرتشت)
	نقشه ۴-۱ عملیات نظامی شاپور یکم در سال ۲۶۰-۲۶۱ (براساس به کتیبه شاپور در
۷۱	کعبه زرتشت)

نقشه ۱-۴ الف عملیات نظامی اذینه	۷۷
نقشه ۱-۵ عملیات نظامی کاروس و نومریانوس در سال ۲۸۲-۲۸۴	۸۰
نقشه ۱-۶ عملیات نظامی در سال ۲۹۶-۲۹۸	۸۳
نقشه ۱-۷ عملیات نظامی شاپور دوم در ۳۱۲-۳۶۰	۸۶
نقشه ۱-۸ عملیات نظامی ژولین در سال ۳۶۳ میلادی	۹۳
نقشه ۱-۹ عملیات نظامی تئودنوس دوم در سال ۴۲۱ میلادی	۱۰۱
نقشه ۱-۱۰ عملیات نظامی قباد یکم در سال های ۵۰۲-۵۰۴	۱۰۴
نقشه ۱-۱۱ عملیات نظامی در سال های ۵۲۷-۵۳۱	۱۰۹
نقشه ۱-۱۲ عملیات نظامی در سال های ۵۴۰-۵۴۳	۱۱۴
نقشه ۱-۱۲ الف عملیات نظامی در لازیکا در سال های ۵۴۱-۵۵۶	۱۲۰
نقشه ۱-۱۳ عملیات نظامی در سال های ۵۷۲-۵۷۸	۱۲۵
نقشه ۱-۱۴ عملیات نظامی در سال های ۵۸۰-۵۸۲	۱۳۱
نقشه ۱-۱۵ عملیات نظامی در سال های ۵۸۶-۵۸۷	۱۳۴
نقشه ۱-۱۵ الف عملیات نظامی در منطقه ففاز در ۵۸۹-۵۸۸	۱۳۸
نقشه ۱-۱۶ عملیات نظامی خسرو دوم در ۶۰۳-۶۲۸	۱۴۰
نقشه ۱-۱۶ الف عملیات نظامی در پارس ارمنیا در سال های ۶۰۳-۶۰۷	۱۴۶
نقشه ۱-۱۷ عملیات نظامی هراکلیوس در سال های ۶۲۲-۶۲۸	۱۴۹
نقشه ۱-۱۷ الف عملیات نظامی هراکلیوس در نور شیراکان در ۶۲۴-۶۲۷	۱۵۵
۲-۲ تغییرات مرزی به دلیل قراردادهای صلح	۱۵۸
نقشه ۱-۲ تغییرات منطقه ای به دلیل معاهده صلح ۲۹۸ میلادی	۱۵۸
نقشه ۲-۲ تغییرات منطقه ای به دلیل معاهده سال ۳۶۳ میلادی	۱۶۱
نقشه ۲-۳ تغییرات منطقه ای به دلیل معاهده ۵۶۲ میلادی	۱۶۴
نقشه ۲-۴ تغییرات منطقه به دلیل معاهده سال ۵۹۱ میلادی	۱۶۷

۱۷۰	۲-۳ تغییرات مرزی ایران و روم در سال‌های ۲۲۴-۵۶۱
۱۷۰	نقشه ۱-۳ مرز روم-ایران در سال ۲۲۶ میلادی
۱۷۱	نقشه ۲-۳ مرز روم ایران در سال ۲۹۸ میلادی
۱۷۲	نقشه ۳-۳ مرز روم-ایران در سال ۳۶۳ میلادی
۱۷۳	نقشه ۴-۳ مرز روم-ایران در سال ۳۸۷ میلادی
۱۷۴	نقشه ۵-۳ مرز روم-ایران در سال ۵۶۵ میلادی
۱۷۵	نقشه ۶-۳ مرز روم-ایران در سال ۵۹۱ میلادی
۱۷۶	نقشه ۷-۱ مرز جنوبی
۱۷۷	نقشه ۸-۳ راه ارتباطی اترانادیکلسینا
۱۷۸	نقشه ۹-۳ بین‌النهرین و سوریه، زمین چهر
۱۷۹	نقشه ۱۰-۳ شرق نزدیک، زمین چهر
۱۸۶	نام‌جای‌ها
۲۰۵	فهرست پادشاهان ساسانی و پراتوراز روم
۲۰۹	تصویرها
۲۱۵	کتاب‌نامه

پیشگفتار

دیباچه

در سال ۲۰۱۲ دانشمده علوم طبیعی و علوم انسانی این کتاب را به زبان لهستانی منتشر کرد. پذیرش مشتاقانه این کتاب باعث شد تا کار بیشتری بر آن انجام دهم. عملیات جنگی روم و ایران ساسانی ترجمه بازبینی شده و گسترش یافته کتابی در پاسخ به پیشنهاد های متعدد درباره اولین نسخه این کتاب منتشر شده به زبان لهستانی است که کمتر شناخته شده است. واقعیت این است که هیچ انتشارات مشابهی در زبان های رسمی اتحادیه اروپا، انگیزه ای برای آماده سازی نسخه انگلیسی کارهای پیشینم نشان ندادند.

در ابتدا این اثر برای دانشجویان تاریخ برای به دست آوردن اولین تجربه جست و جو در تاریخ خاورمیانه در نظر گرفته شد. ایده طراحی نقشه های توپوگرافی درگیری های مسلحانه رومی-ایرانی سال ها پیش با الهام از کتابی از مؤلف سرشناس به نام اریک کتن هوفن^۱ گرفته شد که مسیرهای حرکت ارتش شاپور یکم (۲۴۲-۲۷۲) را بر اساس «کارهایی که توسط شاپور الهی انجام شده»^۲ بازسازی کرده است. علاوه بر این، واقعیت این است که حتی انتشاراتی که صرفاً به نبردهای رومی-ایرانی در قرن های

سوم و چهارم میلادی اختصاص دارند برای نمونه S. LIEU, M. DODGEON, G. GREATREX^۳، یا B. DIGNAS و E. WINTER^۴ عموماً فقط چند نقشه قراردادی را شامل می‌شوند با این حال همین پیوست ساده مانند محرکی اضافی برای اثر من عمل می‌کند.

بدون شک، اطلس‌هایی همچون اطلس بارینگتون از جهان یونان و روم^۵، اطلس تیرنگن به طرف خاور^۶ و ارمنستان: اطلس تاریخی^۷، در مطالعات جغرافیای باستان خاور نزدیک ارزشمند هستند با این وجود، هیچ‌کدام از آنها، نقشه‌های دقیقی از همه جنگ‌های روم و ایران ندادند. نقشه‌های زیر بر اساس منابع مکتوب گزارش جنگ‌های روم و ایران بر اساس طراحی شده است. فقط شهرها و استان‌هایی که توسط نویسندگان باستان در گزارش درگیری‌های خاص ذکر کرده‌اند، بر نقشه علامت‌گذاری شده است. علاوه بر این، این اثر نقشه‌های عملیات نظامی است که سپاهیان روم و ایران به طور مستقیم در شرکت داشته‌اند. از آن رو، اطلاعات مربوط به فتح خاور نزدیک توسط پالمیر به فرماندهی زنونیا^۸ و ساسانی‌ها در سده‌های ارمنستان^۹ (مگر اینکه سربازان رومی در آنها شرکت کرده باشند) در این کتاب آورده نشده زیرا بنا به باور نویسنده، جزء امور داخلی روم یا ایران بودند. این وضعیت درباره جنگ‌های بین جفنیان و نصیریان^{۱۰} نیز به همان صورت است، کسانی که به ویژه در قرن دوم میلادی نقش مهمی در منطقه مرزی داشتند. به همین ترتیب، به این درگیری‌ها نیز در این کتاب اشاره نشده زیرا نیروهای روم و ایران به طور مستقیم در آنها دخالت نداشته‌اند. در این باره، نویسنده ورود سربازان رومی به ایران را با هدف خلع سلاح کردن بهرام ششم چون در سال ۵۹۱ میلادی^{۱۱} به عنوان مثالی از درگیری رومی-ایرانی در نظر نگرفته است زیرا در آن موقعیت، خسرو دوم (۵۹۰-۶۲۸) شاه مشروع بود. در بخش دوم با تجزیه و تحلیل نقشه‌های ارضی محیط، نوشتار به سمت پیمان‌نامه‌های صلح تغییر می‌کند و به نظر می‌رسد که در طول ۴۰۰ سال از روابط مشترک روم-ایران فقط چهار معاهده صلح به نتیجه رسیده باشد. بدیهی است معاهدات بسیاری وجود داشته اما هنوز فقط چهار مورد تغییرات مرزی میان ایران و روم را شامل می‌شوند.

نویسنده کاملاً از مشکل ارزیابی صحت منبع اسناد به‌ویژه گزارش‌های مربوط به درگیری‌های نظامی آگاه است. این مشکل نه تنها به تبلیغات یا عوامل احساسی (مانند مواقعی که نویسندگان خاص برخی از واقعیت‌های ناخوشایند را حذف کرده‌اند) بلکه مهم‌تر از همه، در منابع اطلاعاتی درباره وقایع خاص وجود دارد. این مسئله به‌ویژه در موضوع ساده‌ای مانند بازسازی عملیات نظامی جولیان به ایران در سال ۳۶۳ میلادی آشکار است. در این مورد، دو توصیف دقیق از مسیرهای پیش روی قابل دسترسی. یکی مربوط به آمینوس مارسلینوس^{۱۲} و دیگری توسط زوسیموس^{۱۳} گزارش شده است. مفید بودن گزارش آمینوس مارسلینوس، غیرقابل انکار است، زیرا او سرباز و شاهد وقایع توصیف شده بوده است^{۱۴}. با این وجود، نمی‌توان به‌طور کامل گزارش زوسیموس را نادیده گرفت هرچند که تقریباً نزدیک به ۱۵۰ سال بعد از مبارزه ژولین بر اساس اسناد پیش رفته شده است. علاوه بر این، صحت گزارش زوسیموس اغلب به دلیل نگرش بدیهی بودنش^{۱۵}، در آن تردید شده است. به علاوه، عدم تناسب کمی قابل توجه بین گزارش‌های غرب و ایران به فهرست مشکلات مربوط به بازسازی تجزیه و تحلیل عملیات جنگی افزوده است. فعالیت‌های نظامی و سیاسی ایران علیه روم در اسناد مکتوب شرق حتی در مواردی مربوط به پیروزی در نبرد علیه نیروهای رومی همانند شاپور دوم (۳۰۹-۳۷۹) فقط به صورت مختصر اشاره شده است. چنین موقعیتی ممکن است با این وضعیت بیان شود که از دیدگاه ایران، جنگ‌های علیه روم تا حد زیادی به عنوان مسائلی پیرامونی مورد توجه واقع شده‌اند.

طرح تاریخی

تا نیمه دوم قرن دوم میلادی، مرز بین روم و ایران با رود فرات با بین‌النهرین^{۱۶} به عنوان بخشی جدایی‌ناپذیر از دولت اشکانی^{۱۷}، مشخص شده بود. تغییر مرز^{۱۸} به دلیل فعالیت‌های سپتیموس سوروس (۱۹۳-۲۱۱) اتفاق افتاد که از رود فرات عبور کرد و به ایجاد استان‌های بین‌النهرین و اسروتن انجامید. شهرهای اصلی در منطقه همانند ادسا، حران، سنجار، رأس‌العین و نصیبین تحت حکومت روم قرار گرفتند^{۱۹}. از سال ۲۱۴

میلادی و با برکنار شدن سلسله محلی هاترا، روم کنترل خود را بر آدیابن^{۲۰} اعمال کرد. این امر به روم این امکان را داد تا مسیرهای تجاری از مسیر بین‌النهرین شمالی^{۲۱} را تحت کنترل خود درآورد. بعد از تسخیر نبط توسط رومیان و ایجاد استان عربی فلیکس^{۲۲} در سال ۱۰۶ میلادی، مسیرهای تجاری از طریق خاراکس به مهم‌ترین مراکز برای ایران تبدیل شد^{۲۳}. در قرن سوم میلادی هاترا، دورا اروپوس و پالمیر به دلیل ارتباط ساز با روم به مرکزهای بزرگ تجاری تبدیل شدند. اردشیر یکم (۲۲۴-۲۴۲) پیش از درگیری برای تاج‌وتخت، کنترل تردد دریایی برای خلیج فارس^{۲۴} در منطقه را به وجود آورد. دولت ساسانی را برای دستیابی به انحصار تجارت با شرق دور^{۲۵} قادر می‌ساخت. به نظر می‌رسد که این الهامات انگیزه اصلی برای نزدیک شدن روابط بین سلسله جدید و نصران - ره^{۲۶} تشکیل داده باشد.

در سال ۲۲۴ میلادی، دولت ساسانیان افتاد^{۲۷} که نسبت به حکومت اشکانیان^{۲۸} به دنبال نفوذ بیشتری بودند. تغییر سلسله در ایران تهدیدی برای موقعیت روم در شرق نزدیک بود^{۲۹}. با این حال به نظر می‌رسد که هدف اصلی اولین پادشاهان ساسانی، از بین بردن قدرت مرکزی سلسله برکنار شده اشکانی ارمنستان بود. ارمنستان قوی‌ترین حوزه قدرت برای حکومت جدید بود^{۳۰}. با این حال، در زمان اشکانیان، عرصه‌ای برای رقابت‌های روم-ایران بود^{۳۱}. حکومت ارمنستان تحت حکومت مهرداد دوم (۱۲۳-۸۷) به حوزه نفوذ اشکانیان تبدیل شد^{۳۲}. با توجه به توانایی بین نرون (۵۴-۶۸) و بلاش یکم (۵۱-۷۸)، تاج‌وتخت ارمنستان به اعضای جریانی از حکومت داده شد و امپراتوری صرفاً فرمانروای جدید را به‌طور رسمی تعیین می‌کرد^{۳۳}. بدیهی است روم تمایلی به از دست دادن نفوذ خود در ارمنستان نداشت. ارمنستان تنها از نظر اقتصادی بلکه بیشتر به‌عنوان یک پایگاه نظامی عالی برای عملیات آینده، در مقابل کاپادوکیه روم و ارمنستان صغیر نقش کلیدی را ایفا می‌کرد^{۳۴}. علاوه بر این، ارمنستان مانعی طبیعی برای جلوگیری از حملات صحراگردان از سمت شمال بود^{۳۵}. رقابت روم-ایران فقط به سرزمین‌های مجاور محدود نمی‌شد. هر دو قدرت برای کنترل قفقاز از راه اتحادهای مختلف تلاش کردند تا منافع خود را در این منطقه حفظ کنند^{۳۶}.

اردشیر یکم در سال‌های ۲۳۸-۲۴۰ در تلاش برای بازپس‌گیری سرزمین‌های اشکانی ارمنستان، حران و نصیبین هاترا را فتح کرد.^{۳۷} به نظر می‌رسد نابودی هاترا مهم‌ترین هدف عملیات جنگی بود. از یک طرف، انگیزه اصلی ارتباطات اشراف هاترا با حکومت اشکانی ارمنستان بود.^{۳۸} از طرف دیگر، رقابت اقتصادی بین هاترا و حیره نیز دخیل بود. روم به سرعت واکنش نشان داد.^{۳۹} اگرچه امپراتور گردیان سوم (۲۳۸-۲۴۴) توانست دوباره حران و نصیبین را باز پس بگیرد^{۴۰} اما توسط ارتش شاپور یکم در نبرد پیر شاپور در سال ۲۴۴ میلادی شکست خورد.^{۴۱} پیمان صلح بین فیلیپ عرب (۲۴۴-۲۴۹) با حاکم ایران، هیچ تغییرات مرزی در بین‌النهرین مطرح نکرد. فرض کنترل ارمنستان با حکمرانی حکومت اشکانی ارمنستان به مهم‌ترین اولویت شاپور یکم تبدیل شد که دامن ایران برای نداشتن هیچ ادعای ارضی را روشن می‌کند تا آنجا امپراتور متعهد شد. به گونه‌ای که در امور ارمنستان دخالت نکند.^{۴۲} روم در نیمه دوم قرن سوم میلادی با بحران مواجه شد و از این رو رومیان نتوانستند در سیاست‌های مؤثر شرق شرکت کنند.^{۴۳} شاپور یکم از شرایط به نفع خویش استفاده کرد و در سال ۲۵۲ میلادی پسرش هرمزد اردشیر (۲۵۲-۲۶۰) را به تخت پادشاهی ارمنستان نشاند.^{۴۴} شاپور یکم برای جلوگیری از دخالت رومیان در عقب‌نشینی حکومت اشکانی ارمنستان، به سوریه و کاپادوکیه حمله کرد.^{۴۵} در مرحله‌هایی ایشراق، دورا اروپوس و یران گشت^{۴۶} که همراه با تخریب هاترا در سال ۲۴۰ میلادی به افزایش اهمیت پالمیر در کنترل مسیرهای تجاری در سوریه انجامید. برخورد مستقیم پادشاه ایران با امپراتور در نبرد ادسا با شکست والرین (۲۵۳-۲۶۰) پایان یافت.^{۴۷} پس از غایت سوریه و ساحل جنوبی آسیای صغیر، ارتش ایران رو به کشور بازگشت.^{۴۸} سپر ارتش روم تحت فرماندهی اذینه، فرمانروای پالمیر، به قلمرو رهاشده تاختند و به دلیل مرزهای شل و بی‌هیچ مقاومتی، به تیسفون دست یافتند.^{۴۹} ضعف امپراتوری روم که در طول لشکرکشی شاپور یکم آشکار شد، پالمیر را تحت سلطه منطقه زنوبیا قادر به کنترل شرق روم ساخت.^{۵۰} پیروزی قدرت توسط اورلیان (۲۷۰-۲۷۵) به دنبال فتح پالمیر و بازسازی شهر در همان سال ادامه یافت.^{۵۱} سقوط پالمیر با مرگ شاپور یکم همراه بود که

محتمل‌ترین دلیل بی‌ارادگی ارتش ایران بود. از سرگیری فعالیت‌های نظامی در سال ۲۸۳ میلادی اتفاق افتاد زمانی که کاروس (۲۸۲-۲۸۳) تیسفون را تسخیر کرد. با این حال، این موفقیت کاملاً به نفع روم نبود زیرا بعد از مرگ امپراتور، پسر و جانشین او نورمیان (۲۸۳-۲۸۴) به زودی توسط بهرام دوم (۲۷۶-۲۹۳) در شمال بین‌النهرین شکست خوردند.^{۵۲}

سلطنت دیوکلتیان (۲۸۴-۳۰۵) برای توزیع قدرت در خاور نزدیک تعبیه‌شده بود. امپراتور سامانه دفاعی را با ساخت مرزبانی‌هایی به نام چینه‌های دفاعی دیوکلتین (*Strata Diocletiana*) به طرز نوینی درآورد.^{۵۳} سپس در سال ۲۹۰ میلادی تیرید (۳۱۰-۳۳۰) اشکانی را برای حکومت ارمنستان معرفی کرد.^{۵۴} مداخله ایران تحت رهبری نرسه (۲۹۳-۳۰۲) با پیروزی روم در نبرد ساتالا پایان یافت.^{۵۵} در سال ۲۹۸ میلادی به دلیل صرف‌نظر کردن نرسه از ارمنستان، قرارداد صلح منعقد شد و مدعی ماوراء دجله و ایران را آنها را تحت حاکمیت روم درآورد.^{۵۶} صرف‌نظر از تغییرات سرزمینی، تصمیم به ارتباط با نصیبین گرفته شد که برای روابط روم و ایران اهمیت بسیار زیادی داشت؛ یعنی دیوکلتیان این شهر را فقط برای مبادلات تجاری بین دو کشور و قرار دادن روم در جایگاه مرکزی نسبت به ایران ساخت.^{۵۷} اهمیت این تصمیم در این بود که بعد از ویرانی هاترا، برای تجاری دورا وروپوس و پالمیر از رود فرات به سمت دجله جابه‌جا شد.^{۵۸} علاوه بر این، نظر می‌رسد نقل مکان تخت امپراتوری به قسطنطنیه توسط کنستانتین یکم (۳۰۵-۳۳۷) نیز بر تغییر سیاست مرکزی روم بر شرق در قرن چهارم میلادی تأثیرگذار بود.^{۵۹} روم با ایران با فعالیت‌های مذهبی کنستانتین یکم به دلیل روبه‌رو شدن مسیحیت روم علیه زرتشتیان ایران، وارد مرحله جدیدی شد.^{۶۰} در جریان عملیات نظامی شاپور دوم (۳۰۹-۳۷۹) علیه کنستانتیوس دوم (۳۳۷-۳۶۱) برای اولین بار آزار و اذیت مسیحیان به دلیل مظنون بودن به جانب‌داری از روم در ایران اتفاق افتاد.^{۶۱}

با وجود پیروزی‌های متعدد ارتش ایران در بین‌النهرین، روم در حفظ نصیبین به‌عنوان هدف اصلی حمله شاپور دوم موفق بود.^{۶۲} تلاش‌های فرمانروایان شاهنشاه که

در تلاش برای به دست آوردن برتری ارمنستان بودند با رسمی شدن آیین مسیحیت به عنوان مذهب رسمی از سوی تیرداد سوم^{۶۳} به منظور اتصال ارمنستان به امپراتوری، با مشکل مواجه شد. روابط دو کشور نه تنها در زمینه های مذهبی بلکه از جنبه سیاسی نیز نزدیک تر شد زیرا کنستانتین پسر تیرداد را به عنوان جانشین انتخاب کرده بود^{۶۴}. این توافق به احتمال زیاد در نتیجه مسائل فرمانروا با مخالفت ارمنیان وابسته به سنت ایرانی بود^{۶۵}.

هیئت نظامی ژولین (۳۶۱-۳۶۳) نشان داد که دستاوردهای بسیاری برای عبادت قدرت در منطقه مرزی دارد. اگرچه امپراتور به تیسفون رسید، بعد از مرگ او ژوویان (۳۶۳-۳۶۴) مجبور به واگذار کردن دارایی های دیوکلتیان شد^{۶۶}. طبق معاهده صلح آمیز امپراتور از حقوق خود نسبت به ماوراء دجله، سنجار، بخش بزرگی از ارمنستان و نصیب چشم پوشی کرد. اگرچه ایران نییست را گرفته بود، ساکنان آن اجازه داشتند شهر را ترک کنند^{۶۷}. احتمالاً هدف از این قانون نوشته شده در معاهده، نجات دادن جامعه مسیحی از آزار و اذیت ها؛ احتمالی بود^{۶۸}. علاوه بر این، معاهده خواستار عدم حمایت روم از فرمانروایان رسمی شد^{۶۹}. در بیان تمایلی به انجام معاهده نداشتند. این نگرش مخالفانه روم نسبت به انجام راین معاهده با اقدامات پادشاه در ایریا با هدف سرکوبی سارماس (۳۶۱-۳۶۵/۳۷۰-۳۷۱)^{۷۰} که به تازگی مدعی قدرت در منطقه قفقاز شده بود بیشتر تقویت می شد. مدت کوتاهی بعد از مرگ ژوویان، با توجه به بی طرفی روم در این موضوع، شاپور دوم ارتش خود را به سمت ارمنستان روانه کرد. اشراف ارمنستان از پادشاه ارشک (۳۵۰-۳۶۸) حاکم ایرانی منطقه درخواست کمک کردند^{۷۱}. پادشاه ارشک به قتل رسید و پسرش پاپ (۳۷۰-۳۷۸) در جستجوی کمک امپراتور بود. در سال ۳۷۱ سربازان رومی در ارمنستان مداخله کردند اما در جریان عملیات نظامی، متحدان پیشین سرباز زدند که به قتل پاپ انجامید^{۷۲}. وازادات (۳۷۴-۳۷۸) که توسط والنس (۳۶۴-۳۷۸) به تخت نشست به زودی توسط اشراف محلی سرنگون شد. در نهایت، ارمنستان به دست متحد شاپور دوم سانولن مامیکونیان (۳۷۸-۳۸۵) افتاد^{۷۳}. مرگ شاپور دوم و تهدید یورش های

گوت‌ها به روم^{۷۴} مانوئل مامیکونیان را به حفظ قدرت قادر ساخت. جنگ داخلی دیگر در ارمنستان که بعد از مرگ شاپور دوم رخ داد منجر به پراکندگی کشور تحت توافق بعدی بین تنودنوس یکم (۳۷۸-۳۹۵) و شاپور سوم (۳۸۳-۳۸۸) شد.^{۷۵} در سال ۳۹۴ میلادی بهرام شاپور (۳۹۴-۴۱۴) برادر پادشاه ایران، به تخت نواردرشیرکان نشست.^{۷۶} در سال ۴۲۸ میلادی بهرام پنجم (۴۲۰-۴۳۹) وضعیت سیستم نظامی دوازدهمین سال را تغییر داد اگرچه موقعیت مرزبان می‌توانست توسط یکی از اعضای اشکانی محلی حفظ شود.^{۷۷} تهدید هفتالیان به نزدیک‌تر شدن روابط بین روم و ایران انجامید.^{۷۸} آنها در دهه‌های نظامی در قرن پنجم، تلاش بی‌ثمر تنودنوس دوم (۴۰۸-۴۵۰) برای بازگرداندن مرزها را در سال ۴۲۱ میلادی و یزدگرد دوم (۴۳۹-۴۵۷) در به دست آوردن کمک مالی از امپراتور روم بود.^{۷۹} بر اساس توافقنامه‌ای که در سال ۴۲۲^{۸۰} میلادی انجام شد، امپراتور موافقت کرد که هزینه‌های استحکامات علیه هفتالیان را پوشش دهد و هر دو طرف متعهد شدند ساخت دژهای جدید در اطراف مرز را متوقف کنند.^{۸۱} در سال ۵۰۲ میلادی قباد یکم (۴۶۷/۴۹۹-۵۳۱) به دلیل ناتوانی روم در پرداخت مخارج عملیات نظامی علیه هفتالیان، همچنین در پاسخ به ادعاهای آناستاسیوس یکم (۴۹۱-۵۱۸) در خصوص نصیب شدن به روم حمله کرد و آمد را به تصرف خویش درآورد.^{۸۲} پس از اخراج ساکنان آمد و ایران، پادشاه دوباره شهر را به امپراتور فروخت. آناستاسیوس یکم سیستم نظامی روم در بین‌النهرین را نه تنها به وسیله نوسازی قلعه‌های موجود بلکه با ساخت شهر دارا تقویت کرد. این تصمیم با اعتراضات شدید دربار ایران مواجه شد.^{۸۳} به سختی می‌توان به علت کمک‌های کمی اشاره کرد گرچه رقابت بر سر کنترل لازستان^{۸۴}، اختلاف‌های مالی و تلاش‌های روم برای غلبه بر نصیبین باید نقش تعیین‌کننده‌ای داشته باشند. استفاده گسترده از نیروهای نظامی متحدان عرب، نصریان و جفنیان توسط هر دو طرف درگیری، یک راهبرد جنگی جدید بود. عملیات نظامی که در سال‌های ۵۲۷-۵۳۱ رخ داد هیچ تغییری در سرزمین بین‌النهرین به وجود نیاورد.^{۸۵} در سال ۵۳۲ میلادی خسرو انوشیروان یکم (۵۳۱-۵۷۹) با ژوستینین یکم (۵۲۷-۵۶۵) پیمان صلح بست زیرا او ارتش خود را مجبور

به عقب‌نشینی از لازستان کرد^{۸۷}. مشکلات مالی مربوط به دولت خسرو یکم^{۸۸}، باعث تجدید حملات ایرانیان به سرزمین روم شد. در سال ۵۴۰ میلادی خسرو یکم با بهره‌گیری از درگیری ژوستینین در اروپا^{۸۹} توانست به‌اندازه آنتیوخوس در امور مداخله کند^{۹۰}. در سال بعد در لازستان^{۹۱} که فرمانروای آن گوبازس دوم (۵۴۱-۵۵۵) برتری ایران را تحسین کرده بود، درگیری به وجود آمد. سربازان ایرانی پترا را از چنگ رومیان درآوردند^{۹۲}. از سرگیری عملیات نظامی در سال ۵۴۲ میلادی انجام شد اما خیلی زود به علت شیوع بیماری طاعون که سبب مرگ مردمان سوریه‌ای شده بود، به حالت تعلیق درآمد^{۹۳}. در سال ۵۴۳ میلادی ژوستینین تصمیم به نقض سیاست عدم مداخله در امور ارمنستان^{۹۴} گرفت. سربازان روم تلاش خود را برای تسخیر دوین انجام دادند درحالی‌که در همان زمان ارتش ایران وارد بین‌النهرین شده بود^{۹۵}. توافق آتش‌بس سال ۵۴۵ میلادی در نتیجه درج‌راست ژوستینین یکم مبنی بر به‌کارگیری فرمانروای خود در سال ۵۴۸ میلادی^{۹۶}، سال لازستان نشد^{۹۷}. در سال ۵۴۹ میلادی ارتش روم باوجود فشارهای زیاد از سوی ایرانیان^{۹۸} در بخانه هییس توانستند پیروز شوند بااین‌حال، ایرانیان به دلیل روی برگرداندن ساسانیان تا مفت مال از لازستان رانده شدند^{۹۹}. پیمان صلح سال ۵۶۲ میلادی مالکیت روم در لازستان را تضمین کرد^{۱۰۰}. ژوستینین دوم (۵۶۵-۵۷۸) جانشین ژوستینین، در پی جنگ با دولت ایران بود؛ ادعای او مبنی بر بازنگری مجدد معاهده سال ۵۶۲ میلادی گواهی بر این ادعا است^{۱۰۱}. ژوستینین دوم در حال آماده‌سازی برای جنگ، در پاسخ به مداخله نظامی خسرو یکم در عربیه^{۱۰۲}، مذاکره با ترک‌ها^{۱۰۳} را آغاز کرد. در سال ۵۷۲ میلادی ژوستینین دوم علیه ایران به شورشیان در ارمنستان^{۱۰۴} کمک مالی کرد درحالی‌که ارتش روم برای بازپس گرفتن نسیبین موفق نشد. ضد حمله سریع ارتش ایران در نتیجه گرفتن دارا توسط خسرو یکم اتفاق افتاد^{۱۰۵}. خسرو یکم با استفاده از سرباز زدن متحدان، مهران از اعضای اشراف محلی را به لطف فرد ایرانی منصوب در ارمنستان، به موقعیت مرزبانی نشانده^{۱۰۶}. از سال ۵۷۷ میلادی مذاکرات صلح انجام شد که یکی از مهم‌ترین موارد آن برتری ایران

بر ارمنستان بود. این مذاکرات طولانی مدت باعث مرگ حاکمان در روم و ایران گردید.^{۱۱۴}

رد پیمان صلح جدید توسط هرمزد چهارم (۵۷۹-۵۹۰) به شروع جنگی دیگر در سال‌های ۵۸۰-۵۸۹ در بین‌النهرین^{۱۱۵}، ارمنستان و منطقه قفقاز انجامید.^{۱۱۶}

بهرام چوبین فرمانده ارتش ایران علیه هرمزد چهارم شورش کرد.^{۱۱۷} پادشاه کشته شد و پسرش خسرو دوم (۵۹۰-۶۲۸) در پی کمک از سوی پادشاه روم بود. ارتش مشترک بهرام چوبین (پنجم) را در نبرد سال ۵۹۱ میلادی بر رود بلارتن در آتروپاتان شکست داد.^{۱۱۸} در مقابل، مداخله و کمک‌های رومیان در مبارزه با غاصب تحت معاهدات صلح خسرو دوم، قلمرو مهمی به روم واگذار کرد.^{۱۱۹} واضح بود که ایران به دنبال هر بهانه‌ای برای تغییر تعادل سیاسی در شرق نزدیک بود. چنین فرصتی در سال ۶۰۲ میلادی با وقوع شورش فرات^{۱۲۰} (۶۰۲-۶۱۰) ظاهر شد.^{۱۲۱} خسرو دوم بین سال‌های ۶۰۳ تا ۶۱۰ میلادی به بهانه سرکوب غاصبان، دژهای رومی در بین‌النهرین و ارمنستان را تسخیر کرد. سپس در طول این سال اورشلیم، افسوس و خالکرون به دست ارتش ایران افتاد. فتح مصر نقطه اوج جنگ‌ها بود.^{۱۲۲} تنها در سال ۶۲۲ میلادی تحت حاکمیت هراکلیوس (۶۱۰-۶۴۱) برای رومیان به اتمام رسید. حمله امکان داشت، بر اساس گزارش‌های مسیحی، مشخصه جدید مصلحت هراکلیوس به عنوان جنگ صلیبی ظهور کرد که از تجاوز به اشیاء کلیسای مقدس از طریق انتقام گرفت.^{۱۲۳} در جریان عملیات نظامی در سال ۶۲۴ میلادی ارتش روم یکی از لشکرها، زرتشتی آذرگ‌شنسب را تسخیر و نابود کرد.^{۱۲۴} محاصره ناموفق قسطنطنیه در سال ۶۰۶ میلادی توسط نیروهای متفق آوار و ایرانی‌ها نقطه عطف جنگ بود. هراکلیوس موفق به پیروزی در نبرد نینوا شد^{۱۲۵} و بدون هیچ مقاومتی از سوی ایرانیان به تیسفون رسید.^{۱۲۶} آخرین جنگ روم و ایران به دلیل کشته شدن خسرو دوم با کودتای دربار به پایان رسید.^{۱۲۷} وضعیت موجود قبل از جنگ در شرق برطرف شد.^{۱۲۸}

اصول طراحی نقشه

نقشه‌ها به سه دسته تقسیم شده‌اند. نخستین گروه (۱-۲) به درگیری‌های نظامی اختصاص یافته و با علامت ۱ نشان داده شده است. گروه دوم (۲-۲) مربوط به تغییرات سرزمینی در نتیجه معاهده‌های صلح است که با علامت ۲ نشان داده شده و گروه سوم (۲-۳) با علامت ۳ و شامل تغییرات مرزی روم-ایران در دوره‌های خاص، نقشه قلمرو نصریان و جفنیان همچنین نقشه سیستم دفاعی روم در جنوب به نام از دست دادن دیوان (۹-۳ و ۱۰-۳) می‌شود.^{۱۱۸}

هر یک از نقشه‌های ۱-۲ و ۲-۲ با توضیحات کوتاه و ارجاع به متون کتبی که بر اساس آن طراحی شده همراه است.^{۱۱۹} نویسنده با نفی اجتناب‌ناپذیر برخی از تکرارها، ای هر نقشه و همچنین کتاب‌شناسی کلی، فهرستی از منابع مرتبط را به صورت جداگانه نشان داده است. ضرورت آشکار در این اثر، فهرست نام‌های جغرافیایی بود که در بخش سوم قرار داده شده است. این کتاب در مقایسه با نسخه لهستانی آن، فهرست اسامی اشخاص را نیز شامل می‌شود. بخش بعدی فهرست کامل منابع را برای ارجاع به متون کتبی در بردارد. این اثر با یک ضمیمه شامل گاهنگاری هم‌زمان پادشاهان روم و ایران کامل شده است. اگرچه در ادبیات این رشته مرسوم است که به امپراتوری بیزانس بعد از مرگ تنودوس یکم (۳۷۹-۳۹۵) امپراتوری روم شرقی ارجاع داده شود اما برای ساکنان آن، دولتی مستقل از روم به رسمیت شناخته می‌شود.^{۱۲۰} بنابراین در تمام متن، شامل دوره، اصطلاح امپراتوری بیزانتین برای ارجاع به امپراتوری روم شرقی استفاده نشده بود. این بررسی فقط مربوط به گزارش‌های غربی است. توجه به متون ایرانی دوره ساسانی، کشور همسایه در غرب روم نامیده می‌شد.^{۱۲۱} بنابراین، نویسنده در فهرست پادشاهان روم و بیزانس تقسیم‌بندی انجام نداده است. پس از پیوست، تصویرهایی از سیستم دفاعی در خاور نزدیک و همچنین نقش برجسته خسرو پرویز با اسبی زره‌پوش در تاق بستان نیز قرار داده شده است.^{۱۲۲}